

УДК 165.6/.8"12/13"

Котусенко В. В.

ЕВОЛЮЦІЯ ОКРЕМИХ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті розглянуто питання розвитку окремих вихідних положень, що лягли в основу епістемологічних моделей західноєвропейських філософів пізнього Середньовіччя (XIII–XIV ст.). Проаналізовано зв'язки між концепціями когнітивного процесу, інтенціональності, ментальної репрезентації та ментальної мови, що допомагає артикулювати деякі фундаментальні теоретико-пізнавальні питання, які й нині є актуальними для сучасної епістемології, особливо в рамках філософії свідомості. Розкрито центральну роль поняття для пізньосередньовічної інтерпретації позначення, в тому числі з урахуванням дотичних аспектів інтенціональності та ментальної репрезентації. Автор аналізує процес становлення двох виразно відмінних семіотичних позицій у пізньосередньовічній філософії, які було сформовано на основі спадщини Боеція та Августина відповідно. Стаття також розкриває значення вчення про ментальну мову як точки синтезу багатьох епістемологічних ідей.

Ключові слова: середньовічна філософія, теорія пізнання, семіотика, семантика, історія філософії, філософія свідомості, поняття.

Розвиток епістемологічних ідей західноєвропейських середньовічних мислителів періоду XIII–XIV ст. мав глибокий і далекосяжний вплив на формування основ для теоретико-пізнавальних моделей пізніших епох, в тому числі – раннього Модерну. Разом з тим, попри активні звернення дослідників до цього матеріалу в контексті окремих гносеологічних питань, особливо у другій половині XX ст., ця тема досі належить до малодосліджених. Однак, незважаючи на складність і багатовимірність цього кола питань, звернення до нього має не лише історико-філософський, а й суто філософський сенс, бо зачіпає нерозкриті епістемологічні проблеми і питання, актуальні і в наш час.

Зокрема, прояснення зв'язків між концепціями когнітивного процесу, інтенціональності, ментальної репрезентації та ментальної мови, як вони розглядалися у творчості найвидатніших пізньосередньовічних філософів, не лише

проливає світло на історичні зв'язки між пізнім Середньовіччям та раннім Модерном, а й виявляє деякі фундаментальні гносеологічні питання, що розглядають у рамках сучасної філософії свідомості (Philosophy of Mind). Досягнення правильного розуміння пізньосередньовічних епістемологічних моделей не є легким завданням, з огляду на еволюцію цих ідей протягом декількох століть і формування серед них дуже виразних і подеколи протилежних позицій у другій половині XIV ст., що здебільшого досі не отримали належної уваги дослідників. Але завдяки збільшенню уваги до цього малодослідженого етапу розвитку епістемологічних ідей за останні десятиліття відкривається все більше важливих закономірностей розвитку ідей в гносеології, що залишаються актуальними. Ця стаття має на меті задати системне розуміння деяких важливих висхідних питань епістемології пізнього Середньовіччя.

Центральна роль поняття

Епістемологічні моделі пізнього Середньовіччя базуються на положеннях теорії позначення, яка пояснює загальні підстави відношення між словами та речами, а також те, як окремі висловлювання отримують своє значення. Однак цей загальний опис потребує детальнішого пояснення того, як саме окреме вживання слова у конкретному висловлюванні співвідноситься з речами і в який спосіб. Лише після цього можна зробити висновок про істинність висловлювання, а також усвідомлено говорити про те, як ця істинність зберігається у процесі логічного виводу.

Але для пізньосередньовічних мислителів позначення слів та висловлювань стає можливим завдяки їхньому зв'язку з поняттями. Знаки (складові слів – звуки, і на їхній основі – букви) розглядалися як конвенційні позначення для понять. Натомість поняття позначають низку об'єктів природним чином, а не внаслідок узвичаєних конвенцій. Поняття формуються завдяки абстракції з даних чуттєвого сприйняття.

Пізньосередньовічні філософи базували свої теоретико-пізнавальні моделі на спільному фундаменті – запозиченій від Аристотеля (за посередництвом Ібн-Сіні) багаторівневій теорії когнітивних спроможностей, яка вибудовує цілий каскад пізнавальних актів на основі чуттєвих даних. Згідно з цією моделлю, після надходження даних від органів чуттів спільне чуття (*sensus communis*) поєднує ці дані, відкриває форму, рух, та інші пізнавальні аспекти, не присутні в окремих органах чуттів. Потім оцінювальна сила (*vis aestimativa*) допомагає сприйняти якості, які не присутні в чуттях безпосереднім чином (як у класичному прикладі про вівцю, яка спроможна сприймати вовка як загрозований об'єкт). Після цього – поєднання (*compositio*) та розділення (*divisio*), потрібні для створення понять, що все більш відокремлені від чуттєвості, і, врешті, абстракція, необхідна для розуміння властиво загальних понять. Проте все багатство таких внутрішніх спроможностей душі, що давало змогу переводити індивідуалізовані чуттєві дані до дедалі абстрактнішого поняття, не суперечило тому, щоб пізні схоласти залишалися емпіриками, слідувачами за тим самим Аристотелем в уявленні про те, що все знання виводиться з даних чуттів.

Тому поняття мають природний епістемологічний стосунок до типу речей, які вони позначають. Тобто, поняття пов'язане причинно-наслідковим зв'язком з тими об'єктами, які воно

концептуально представляє, і цей зв'язок пояснюється спроможністю людського розуму. Тоді як конвенційні знаки отримують своє позначення лише непрямо, внаслідок узвичаєного зв'язку і практики. Їхнім безпосереднім позначенням, до якого вони первинним чином прив'язані чи підпорядковані, є поняття, а кінцевим – та множина речей, до якої застосовується поняття. В середині XIV ст. Жан Буридан (бл. 1295 – 1363) висловив це співвідношення таким чином: «Категорематичні вирази... позначають речі через посередництво їхніх понять, за тими поняттями чи уподібненнями, за якими їх було накладено для позначення. Тому ми називаємо речі, які охоплюються цими поняттями, крайніми позначуваними (*significata ultimata*)..., але поняття називаємо безпосередніми позначуваними (*significata immediata*)» («*Dictiones categorematice... significant res aliquas mediantibus conceptibus earum, secundum quos conceptus vel similitudines impositae fuerunt ad significandum. Sic ergo res illas illis conceptibus conceptas vocamus ultimate significare in proposito. Illos autem conceptus vocamus significata immediata*» (переклад автора)) [13, р. 39].

У середньовічній філософії, як і в сучасній, поширеним було сприйняття понять передовсім як складових ментальних виразів (думок). Багато таких ментальних станів мають зміст, який полягає у представленні чогось, і цей зміст виражається за допомогою висловлювання (пропозиції). У пізньосередньовічному середовищі поступово формується ідея про те, що як речення, котре виражає пропозицію, має структуру, містить складові, так само і самі пропозиції можна виразити за допомогою складових компонентів. Тобто пропозиції мають структурований зміст, який складається з понять, які упорядковані в межах певної концептуальної структури, що отримує назву ментальної чи поняттєвої мови.

Критерії виокремлення понять є більш строгими, ніж необхідна еквівалентність. Наприклад, поняття «трикутний» і «тристоронній» є необхідно еквівалентними, але це різні поняття, оскільки кожне з них може застосовуватися незалежно від іншого. Як для самих пізніх схоластів, так і для їхніх сучасних дослідників ця частина теорії понять є загальноновизнаною. Водночас існує глибока розбіжність у питанні про природу самих понять – між тими, хто визнає їх ментальними одиницями, і тими, хто сприймає їх як абстрактні об'єкти. Поняття об'єднуються на основі їхнього змісту, а цей зміст, як було зазначено, складається зі спільної концептуальної структури. Без ментальних актів судження,

уявлення, мислення не утворилося б ні абстрактних універсалій, ні їхнього змісту. Але можливі два історично добре увиразнені способи формування епістемологічних моделей на базі цього кола питань – номіналістичний та реалістичний. Номіналісти наполягають на тому, що поняття не існують поза нашим мисленням, але готові сприймати їх як щось спільне для всіх нас, на основі чого можлива артикуляція і вираження цих наших думок. Натомість реалісти надають перевагу саме спільному, описуючи суб'єктивні думки як похідні від нього.

Це протиставлення також переходить у дуже складне питання про співвідношення між поняттями та речами (об'єктами). Типовим для пізньосередньовічного філософування було розглядати це відношення у рамках концептуальної структури ментальної мови, складовими якої є поняття як знаки. При цьому поняття належить до тих об'єктів, які воно позначає, так само, як знак – до тих об'єктів, які він позначає. Іншими словами, так само як речення і слова є знаками, так і ментальні вирази і поняття є знаками, зі своїми особливими відношеннями до позначуваних об'єктів. Але питання про те, як правильно інтерпретувати самі ці відношення, залишається відкритим. Сучасна філософія свідомості є переважно натуралістичною, тому такі відношення здебільшого отримують тлумачення в рамках якихось природних відношень, зокрема – причинно-наслідкових. Тобто, сприйняття об'єкта спричиняє формування поняття, яке згодом стає природним знаком для нього. Альтернативна модель стверджує, що деякі атомарні складові ментальної мови є, у якийсь спосіб, вродженіми. Це передбачає не лише новочасний раціоналізм, а й, певним чином, класичний емпіризм, який змушений визнавати вроджену спроможність до абстракції, яка відповідає на представлення формуванням належного поняття.

Водночас картина ускладнюється тим, що велику роль в інтерпретації поняттєвих відношень для пізніх схоластів відігравало поняття інтенції. Відомо, що пізньосередньовічні філософи вважали інтенціональність характеристикою всіх пізнавальних актів, унаслідок чого ці акти сприймалися як певна репрезентація своїх інтенціональних об'єктів. Щоправда, при цьому слід враховувати відмінність між середньовічним та новочасним уявленням про інтенціональність [див. 14, р. 360]. Зокрема, для пізніх схоластів цей аспект перебував у зв'язку з тим, що поняття відіграють також і пояснювальну роль. Інтенціональне пояснення дій особи потребує зв'язку цих дій з намірами (інтенціями) і тими цілями,

яким вони підпорядковані. Щоб уповні описати інтенціональну природу такого пояснення, ці дії повинні бути визначені в термінах, що пов'язані з цілями і уявленнями суб'єкта дій. В результаті буде отримано досить складну картину, особливо з огляду на те, що подібні дії часто випливають з несхожих намірів, а радикально різні дії можуть бути підпорядковані одній меті.

На думку Дж. Фодора, відомого сучасного представника філософії свідомості, «ментальні репрезентації» є первинними носіями інтенціонального змісту [6, р. 7]. Це дуже зближує його ідеї з уявленнями пізньосередньовічних філософів. Водночас головною метою дослідження Фодора є показати, що поняття не можуть бути лише дефініціями – принаймні первинні з них мають бути атомарними і недефініційними. Тому його теорія отримує назву інформаційного атомізму і передбачає, що поняття утворюється не на основі посилань на об'єкти, а на основі того, що виникає у людей як відповідь на досвідне сприйняття об'єктів. У цьому Фодор розходиться із сучасною когнітивістикою, але також і з основами середньовічної епістемології, яка є наскрізно когнітивістською і прямо передбачає механізм того, як поняття формується саме під впливом досвідного сприйняття об'єктів. Середньовічні мислителі отримали цю класичну емпіричну модель від Аристотеля. Згідно з їхніми уявленнями, поняття, що поєднують нас із речами, як вони є, самі по собі є якимось типом знання і виступають як дефініції [5, р. 91]. Тим не менше, як у Фодора, так і у пізніх схоластів поняття виступають ментальними одиницями, які можна категоризувати та класифікувати, та які можна поєднувати у думки (пропозиції) у такий спосіб, що позначення складеної думки є похідним від змісту її складових.

Історична еволюція семантичної спадщини Боеція та Августина

Для правильного розуміння семантичних моделей пізнього Середньовіччя слід звернути увагу на ключове місце – інтерпретацію Боецієм уявлення Аристотеля, висловленого у творі «Про витлумачення» (16a3–4), яке він перекладає латиною таким чином: «Висловлені [слова] є знаками (*notae*), або представленнями (*passionum*) у душі, а написані – тих, які висловлені» («*Sunt ergo ea quae sunt in voce earum quae sunt in anima passionum notae et ea quae scribuntur eorum quae sunt in voce*» (переклад з латини автора)) [3, р. 36]. У своєму коментарі Боецій розвиває думку

про відношення між написаними знаками (*litterae*), озвученим словом (*vox*), мисленням чи поняттям (*intellectus*) та реальністю (*res*): «Отже, це є наступні чотири [поняття]: річ, поняття, звук і літера. Поняття схоплює річ, звуки позначають поняття, а літери позначають звуки» («*Cum igitur haec sint quattuor: res, intellectus, vox, littera, rem concipit intellectus, intellectum vero voces designant, ipsas vero voces litterae significant*» (переклад автора)) [3, р. 37]. Тобто письмові знаки позначають озвучені, які своєю чергою позначають поняття. Варто зауважити, що в обох цих випадках вжито один і той самий термін для передання позначення (*notae*) [1, р. 208]. Таким чином, функцією поняття в цьому контексті є виступати як посередник між словом (висловленим і написаним) та річчю, адже поняття є наслідком представлення (*passio*), отриманого у розумі від досвідного сприйняття речі. Тому, якщо слово позначає поняття через конвенційно встановлене накладання, то, почувши це слово, ми маємо природним чином прийти до розуміння речі. Врешті-решт, розум формує уподібнення (*similitudo*) до природних речей також на основі своєї природної спроможності.

Хоча різні люди, як представники різних народів, послуговуються різними словами у висловах та на письмі, та проте самі речі й ті поняття, через які ці речі схоплюються, залишаються для всіх їх тими самими. Боецієвий переклад Аристотеля далі говорить, що «і так само як літери не є тими самими, не є [тими самими] звуки. Але вони є знаками одних і тих самих представлень (*passiones*) для всіх, а ті, [своєю чергою] – є уподібненнями тих самих речей» («*Et quemadmodum nec litterae omnibus eadem, sic nec voces eadem. Quorum autem haec primorum notae, eadem omnibus passiones animae et quorum hae similitudines, res etiam eadem*» (переклад з латини автора)) [3, р. 36].

Наведена тут модель є провідною семантичною схемою цілого Середньовіччя – згідно з нею, слова позначають поняття, які є уподібненнями до речей у світі. Але у творчості самого Боеція відбувся цікавий поворот у контексті цього питання – що отримало розвиток саме в рамках епістемологічних дискусій XIII–XIV століть. Трохи нижче, у першій редакції свого коментаря на твір Аристотеля «Про витлумачення», Боецій пише: «Адже озвучене [слово] і поняття речі позначають ту саму річ» («*Vox enim et intellectum rei significat et ipsam rem*» (переклад автора)) [3, р. 40]. Тобто озвучене слово позначає, по-перше, поняття, а по-друге, саму річ. Але у своєму другому варіанті коментаря на «Про витлумачення»

Боецій відмовляється від цієї ідеї, заявляючи, що «хоча звуки (*voces*) є іменами речей, та проте ми не вживаємо їх у такий спосіб, щоб позначати речі, але для того, щоб позначати внутрішні представлення (*passiones*) речей у душі» («*Licet voces rerum nomina sint, tamen not idcirco utimur vocibus, ut res significemus, sed ut eas quae ex rebus nobis innatae sunt animae passiones*» (переклад автора)) [4, р. 41]. Тобто, інакше кажучи, озвучений вислів сам по собі у жоден спосіб не позначає речі, яка схоплюється поняттям, – і це уявлення набагато ближче до класичної Аристотелевої моделі.

З іншого боку, не менш впливовим ключовим місцем для розуміння семантики пізнього Середньовіччя є визначення знаку у творі Августина «Про християнське вчення»: «бо знак є річчю, що, окрім виду (*species*), яким вона діє на чуття, змушує приходити в розум щось інше» («*signum est enim res praeter speciem quam ingerit sensibus aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire*» (переклад автора)) [2, (II, I, 1)]. Про те, що для пізніх схоластів це було дуже важливе визначення, свідчить факт частого прямого посилання на нього у ключових творах впливових мислителів – наприклад у «Великому коментарі на Прісціана», який приписують Роберту Кілвардбі (бл. 1215–1279) [7, р. 1], у «Сумі логіки» Вільяма Оккама (бл. 1287–1347) (неявним чином) [11, р. 9], та багатьох інших. Таке розуміння знаку суттєво відрізняється від Боецієвого. По-перше, позначуваною є сама річ, а по-друге – знак є необхідним для того, щоб відбулася дія на чуття.

Перший із названих аспектів відмінності розвиває ту саму ідею, яка ненадовго з'явилася у першій редакції Боецієвого коментаря на твір Аристотеля «Про витлумачення». Те, що знаки позначають речі, саме по собі не суперечить тому, щоб у цьому процесі важливу роль посередника відіграло поняття або ж акт мислення. Більше того, сам акт мислення є ключовим для розуміння августиніанської семіотики, але сам по собі він не позначається знаком. Натомість Августин говорить про те, що знак «виявляє» (*demonstrare*) те, що є в розумі: «[Умовно] дані знаки – це ті, які живі істоти навзаєм, наскільки можливо, передають, щоб показати рухи своєї душі (*motus animi*), або те, що вони відчули чи зрозуміли» («*Data vero signa sunt quae sibi quaeque viventia invicem dant ad demonstrandos quantum possunt motus animi sui vel sensa aut intellect quaelibet*» (переклад автора)) [2, (II, II, 3)]. Тобто, звичні слова для Августина є засобом передати від однієї людини до іншої почуття,

думки та емоції, але позначають вони те, що вони називають, – тобто, самі речі, про які йдеться.

Це питання насправді не є суто формальним, а торкається висхідних принципів середньовічної семіотики. Дискусії на цю тему розгорілися з новою силою в середині XIII ст. Роджер Бекон (бл. 1219–1292) [8, р. 132], і через деякий час – Йоан Дунс Скот (бл. 1266–1308) [12, р. 97 (I d 27 ad 1)], згадують про принципові диспути щодо питання про те, що саме позначають слова – поняття чи речі. Аргументи, що їх висували під час цих диспутів, також самі по собі є складними епістемологічними проблемами. Наприклад, якщо слова справді позначають речі, то чи не робить це неможливими порожні поняття в принципі? З іншого боку, коли ми формуємо судження про процеси в реальному світі (класичний приклад – «Сократ біжить»), то ми дійсно маємо на увазі щось про реального Сократа, а не якийсь його образ або поняття в чиємусь розумі.

Другий аспект особливості августиніанської семіотичної моделі – про те, що знак у якийсь спосіб впливає на чуття, – мав ще більш далекосяжні наслідки. Якщо написано чи озвучено слово позначає річ завдяки зв'язку з поняттям, то яким чином співвідносяться поняття і річ? З цього питання народилася дуже важлива відповідь, яка стала основою для значного теоретичного розвитку у XIV ст. – про те, що *поняття саме є знаком*. Цю ідею, один із найголовніших інтелектуальних висновків XIII ст., було сформовано під впливом уявлень Боеція, однак вона прямо суперечила августиніанській моделі, за якою поняття виступає стороннім щодо впливу знаку на чуття (залишаючись поза органами чуттів).

Найбільш раннє зафіксоване звернення до цього нового уявлення про сигніфікацію понять має місце вже близько 1240 р. в творчості Ламберта Оксерського, про життя якого відомо дуже мало [15, р. 205–206]. Псевдо-Кілвардбі згодом розвиває це міркування і показує, як насправді є можливим узгодити його з класичним августиніанським ученням про знак, пропонуючи сприймати поняття знаку у двоякий спосіб – матеріально-чуттєво (завдяки чому знак чинить вплив на чуття), та нематеріалізовано, абстраговано від чуттєвості. Саме другий спосіб інтерпретації поняття знаку, на його думку, відповідає справжньому предмету семіотики [7, р. 4]. Цей хід думки згодом матиме магістральний вплив на ідеї Йоана Дунса Скота та Вільяма Оккама. Останній, врешті-решт, розпочне «Суму логіки» такими словами: «Поняття-термін є інтенцією або представленням (*passio*) душі, що позначає

або спів-позначає щось природним чином» («*Terminus conceptus est intention seu passio animae aliquid naturaliter significans vel consignificans*» (переклад автора)) [11, р. 7 (I 1)].

Вчення про ментальну мову як точка синтезу епістемологічних ідей

Хоча, як уже було зазначено, точкою відліку для виникнення комплексу ідей щодо характеру і природи концептуальних структур слід вважати коментарі Боеція на твори Аристотеля, а часом формування виразних позицій у дискусії на цю тему варто визнати XIII ст., та проте повне формування теорія мови понять (ментальної мови) отримала лише у XIV ст., в найбільшій мірі – у Вільяма Оккама і в подальшій традиції оккамізму. Ще одним джерелом натхнення для нього було вчення Августина про «внутрішню мову», викладене у творі «Про Трійцю». Саме завдяки йому Оккам зміг розірвати дуже важливий зв'язок, типовий для аристотелізму, – між висловленим словом і поняттям. Він більше не вважає його сигніфікативним, а натомість підпорядковує висловлене слово відповідному ментальному слову, а висловлену пропозицію – ментальній пропозиції. Адже ментальна мова для нього і є мовою в первинному розумінні, для якої природно властиве позначення. Висловлені назовні окремі слова і пропозиції отримують властивість позначення похідним чином, через відповідність до цих ментальних одиниць: «Ці поняття-терміни і пропозиції, які з них складено – це ті ментальні слова, що... існують лише в розумі і не можуть бути виражені назовні, тоді як звуки як знаки, що їм підпорядковані, можуть бути виражені назовні» («*Isti termini concepti et propositiones ex eis compositae sunt illa verba mentalia quae... tantum in mente manent et exterius proferrri non possunt, quamvis voces tamquam signa subordinate eis pronuntientur exterius*» (переклад автора)) [11, р. 7 (I 1)]. В іншому місці він уточнює: «Очевидно, ...що кожному істинному чи хибному виразу відповідає ментальна пропозиція, що складається з понять» (переклад автора) («*Patet... quod omni orationi vocali verae et falsae correspondet aliqua propositio mentalis composita ex conceptibus*») [10, р. 509 (V q. 8)].

Ментальна мова є спільною для всіх людей, тоді як висловлена чи написана – різна для різних народів, на що звертав увагу і Аристотель (див. вище). Таким чином, ментальна мова виступає як «універсальна семантика» [див. 16, р. 4], для якої властивість позначення є природною і пов'язаною причинно-наслідковими зв'язками.

Ця концепція допомагає пояснити велику кількість філософських та семантичних явищ. Наприклад, наявність ментальної пропозиції дає змогу чітко відрізнити осмислені вирази від простого зовнішнього копіювання. Ментальні терміни чітко розводять різні значення у випадках двозначності та омонімії. Окрім того, вони також зводять різні конвенційні вирази з різних мов під одним значенням і таким чином уможливають переклад як такий.

Водночас, при переході від понять як складових ментальної мови до ментальних пропозицій виникає багато нових і складних питань, які турбували Оккама та його послідовників. Наприклад, якою могла б бути «граматика» такої ментальної структури? У версії самого Оккама йдеться про ментальні іменники, дієслова, прислівники, сполучники і прийменники. Звичайно, суто стилістичні і конвенційні нюанси мови, що мають місце в усному і письмовому проявах, для ментальної мови випущено, як, наприклад, це стосується граматичного роду, відмін іменників, дієвідмін дієслів, синонімічних за значенням форми дієслів тощо. Але от такі граматичні особливості, як відмінки або число іменників, на думку Оккама, є необхідними і у випадку ментальної мови. Загалом, критерієм необхідних для ментальних структур особливостей є для нього те, наскільки вони впливають на логічну істинність чи хибність відповідної пропозиції [17, р. 589]. Відповідно, жодні чинники синонімії чи двозначності не входять до ментальної мови, але натомість у ній збережено все необхідне для точного формулювання суджень.

Разом з тим, щойно лише буде визнано можливість побудови ментальної мови на основі поняттєвих структур, тобто деяку складеність на

рівні відносин між поняттями, одразу постає питання того, що саме стає підставою єдності ментальної пропозиції. Адже вона не може бути проінтерпретованою лише як множина чи перелік понять. Для деякого з представників пізнього схоластицизму ця проблема була суттєвою і нерозв'язною в рамках класичного оккамістського бачення, тому потребувала суттєвої зміни позицій. Наприклад, Григорій із Ріміні (бл. 1300–1358) був змушений заперечити будь-яку складеність ментальної пропозиції, тобто виступив проти того, що у ній можливі будь-які частини: «Для мене виглядає більш раціональним визнати, що такий ментальний вираз будь-якого ментального роду не є жодним чином складеним» (*«Videtur mihi rationabilius dici quod talis enuntiatio mentalis cuiuscumque generis mentalium sit non est taliter composita»*) (переклад автора) [9, ф. 4]. Згодом цю позицію розвинув П'єр д'Айї (1351–1420), і вона стала основою для формування ще складніших важливих епістемологічних дискусій пізніших філософів, які заслуговують на глибший аналіз у спеціалізованих дослідженнях.

Отже, завдяки короткій ілюстрації перебігу дискусій навколо трьох важливих аспектів еволюції пізньосередньовічних епістемологічних моделей, було розкрито суть відповідної гносеологічної проблематики, що дало змогу виявити кореляцію між новаторськими ідеями пізніх схоластів, які були сформульовані в результаті розвитку різноспрямованих теоретико-пізнавальних традицій, та загальними, досі актуальними епістемологічними проблемами, що виникали в епоху Нового часу і досі залишаються дуже значущими, особливо в рамках традиції філософії свідомості.

Список літератури

- Ashworth E. *Jacobus Naveros* (fl. ca. 1533) on the Question: 'Do Spoken Words Signify Concepts or Things?' / E. Ashworth // *Logos and Pragm.* – Nijmegen: Ingenium, 1987. – P. 189–214.
- Augustine. *De Doctrina Christiana* / Augustine; ed. R. P. H. Green. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – XXV, 293 p.
- Boethius. *Commentarii in librum Aristotelis Peri Hermeneias: Editio Prima* / Boethius; ed. C. Meiser. – Leipzig: Teubner, 1877. – 820 p.
- Boethius. *Commentarii in librum Aristotelis Peri Hermeneias: Editio Secunda* / Boethius; ed. C. Meiser. – Leipzig: Teubner, 1880. – 555 p.
- Bos E. *Concepts: The Treatises of Thomas of Cleves and Paul of Gelria* / E. Bos, S. Read. – Leuven: Peeters, 2001. – XII, 147 p.
- Fodor J. *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong* / J. Fodor. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – XII, 192 p.
- Fredborg K. M. *The Commentary of 'Priscianus Maior' Ascribed to Robert Kilwardby* / K. M. Fredborg, L. Nielsen, J. Pinborg // *Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin.* – 1975. – № 15. – P. 1–143.
- Fredborg K. M. *An inedited part of Roger Bacon's 'Opus maius: De signis'* / K. M. Fredborg, L. Nielsen, J. Pinborg // *Traditio.* – 1978. – Vol. 34. – P. 75–136.
- Gregory of Rimini. *Super Primum et Secundum Sententiarum* / Gregory of Rimini. – St. Bonaventure, N.Y.: Franciscan Institute, 1955. – 632 f. (Репринт. Оригінальне видання: Venetiis: Ma[n]dato et expe[n]sis nobilis viri domini Luceantonii Giunta Florentini [i. e. Luca-Antonio Giunta], 1522).
- Guillelmus de Ockham. *Quodlibeta Septem* / Guillelmus de Ockham; ed. J. Wey. – St. Bonaventure, N.Y.: Franciscan Institute, 1980. – XLI, 838 p.
- Guillelmus de Ockham. *Summa Logicae* / Guillelmus de Ockham; ed. Ph. Boehner, G. Gal, S. Brown. – St. Bonaventure, N.Y.: Franciscan Institute, 1974. – LXXIII, 886 p.
- Ioannus Duns Scotus. *Ordinatio. Liber primus, dist. XXVI–XLVIII, studio et cura Commissionis Scotisticae* (Ioannis Duns Scoti Opera omnia; 6) / Ioannus Duns Scotus; ed.

- C. Balic. – Vol. 6. – Vatican : Typis Polyglottis Vaticanis, 1963. – X, 555 p.
13. Johannes Buridan. Summulae de Suppositionibus / Johannes Buridan. – Nijmegen : Ingenium, 1998. – XXXVIII, 113 p.
14. Klima G. Three Myths of Intentionality vs. Some Medieval Philosophers / G. Klima // International Journal of Philosophical Studies. – 2013. – № 21. – P. 359–376.
15. Lambert of Auxerre. Logica (Summa Lamberti) / Lambert of Auxerre ; ed. F. Alessio. – Firenze : La Nuova Italia, 1971. – LXIII, 259 p.
16. Nuchelmans G. Late-Scholastic and Humanistic Theories of the Proposition / G. Nuchelmans. – Amsterdam : North-Holland, 1980. – 237 p.
17. Trentman J. Ockham on Mental / J. Trentman // Mind. – 1970. – Vol. 79. – № 316. – P. 586–590.

V. Kotusenko

EVOLUTION OF SOME EPISTEMOLOGICAL IDEAS IN THE PHILOSOPHY OF WESTERN EUROPEAN LATE MIDDLE AGES

The article considers the issues of development of some positions that became the foundation for the epistemological models proposed by the Western European philosophers of the late Middle Ages (the 13–14th centuries). Within the context of the most influential epistemological questions for this period, it analyzes the relations between the concepts of the cognitive process, intentionality, mental representation and mental language. The article demonstrates the ways in which the increasing involvement by historians of philosophy to the studies of these philosophers' legacy over the latest decades helps to articulate a fundamental theory of knowledge issues that remain topical for contemporary epistemology, especially within the framework of Philosophy of Mind.

The article also elaborates on the central role of the concept for the late medieval interpretation of signification, which directly influenced the procession of the decisive debates about the relationship between concepts and things. The relevant aspects of intentionality and mental representation are also considered. The author analyzes the process of formation of the two distinctively different semiotic positions in the late medieval philosophy, which were based on the legacy of Boethius and St. Augustine, respectively. The article shows how the change of mind by Boethius between the first and the second edition of his commentary on Aristotle's 'Peri hermeneias' allowed the late medieval philosophers to develop an original model of the relationship between concepts and things. Ultimately, the article demonstrates the significance of the mental language doctrine as a point of synthesis for multiple epistemological ideas.

Keywords: medieval philosophy, epistemology, semiotics, semantics, history of philosophy, philosophy of mind, concept.

Матеріал надійшов 29.02.2016

УДК 316.75"18/19"

Лютый Т. В.

КРИТИКА ІДЕОЛОГІЇ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР (М. ШТІРНЕР, К. МАРКС, Ф. НІЦШЕ, З. ФРОЙД)

У статті на основі історико-філософського підходу розкрито вплив поглядів Макса Штірнера (1806–1856), Карла Маркса (1818–1883), Фрідріха Ніцше (1844–1900) і Зигмунда Фрейда (1856–1939) на сучасні теорії ідеології. Проаналізовано радикальну позицію Штірнера як фундаментальний еквівалент Марксової критики ідеології. Простежено перехід від вивчення соціальних проблем до критики ідеалістичної філософії і релігії як ідеологічних формацій у марксизмі. Увагу приділено також неklasичним сюжетам аналізу оманливих і репресивних ідеологічних систем: ніцшеанській критиці моралі та фрейдистській концепції культури.

Ключові слова: ідеологія, панування, хибна свідомість, мораль, культура.

У 1840-х роках в Берліні сформувалося радикальне покоління філософів-молодогегельянців. Деякі з них, спираючись на історичний аспект

гегельянства, розвинули його до заледве не революційної теорії. Щоправда, їм вдалося розпізнати в «Феноменології Духа» богословське коріння: